

Věc Leyla Sahin proti Turecku

ROZSUDEK VELKÉHO SENÁTU PODLE ČL. 43 ÚMLUVY Čl. 8, 9, 10 a 14 Úmluvy, čl. 2 Protokolu č. 1 k Úmluvě

(právo na respektování rodinného a soukromého života; svoboda náboženského vyznání; svoboda projevu; zákaz diskriminace; právo na vzdělání)

Dne 10. listopadu 2005 vyhlásil předseda Evropského soudu pro lidská práva v Paláci lidských práv ve Štrasburku rozsudek ve věci Leyla Sahin proti Turecku. 1)

Soud rozhodoval ve velkém senátu složeném z následujících soudců: L. Wildhaber, předseda Soudu (Švýcarsko), C. Rozakis (Řecko), J.-P. Costa (Francie), B. Župančič (Slovinsko), R. Türmen (Turecko), F. Tulkens (Belgie), C. Birsan (Rumunsko), K. Jungwiert (Česká republika), V. Butkevych (Ukrajina), N. Vajić (Chorvatsko), M. Ugrekhelidze (Gruzie), A. Mularoni (San Marino), J. Borrego Borrego (Španělsko), E. Fura-Sandström (Švédsko), A. Gyulumyan (Arménie), E. Myjer (Nizozemí), S. E. Jebens (Norsko).

Ke skutkovému stavu

Stěžovatelka, turecká občanka Leyla Sahin, se narodila v roce 1973 a od roku 1999 žije ve Vídni, kam odcestovala za studiem medicíny. Pochází z tradiční rodiny praktikujících muslimů a nošení islámského šátku považuje za svou náboženskou povinnost.

A. Směrnice prorektora z 23. února 1998

Dne 26. 7. 1997 se stěžovatelka, tehdy studentka pátého ročníku na Lékařské fakultě Univerzity v Burse, zapsala na Lékařskou fakultu Istanbulské univerzity. Stěžovatelka tvrdila, že nosila islámský šátek v průběhu celých čtyř let svého studia v Burse a činila tak až do února 1998.

Dne 23. 2. 1998 vydal prorektor Istanbulské univerzity směrnici (circular), ve kterém nařídil mj. následující:

„Na základě Ústavy, zákonů a nařízení, v souladu s judikaturou Nejvyššího správního soudu a Evropské komise pro lidská práva a v souladu s nařízeními univerzitních orgánů, studenti s pokrývkou hlavy (tj. ti, kteří nosí islámský šátek) a studenti s vousy (včetně studentů zahraničních) nesmí být vpuštěni na přednášky ani na semináře. Z tohoto důvodu nesmí být studenti s bradkou nebo islámským šátkem zapsáni na seznam zaregistrovaných studentů. Pokud budou tito studenti trvat na své účasti na přednášce či semináři, ačkoliv nejsou na seznamu zaregistrovaných studentů, vyučující je musí vyrozumět o stanovisku [fakulty], a pokud přesto odmítnou odejít, musí být zaznamenána jejich jména a [studenti] musí být informováni, že nemají právo navštěvovat přednášky. Pokud odmítnou i poté opustit přednáškový sál, vyučující tento incident zaznamená ve zprávě spolu s vysvětlením, proč nebylo možné uskutečnit přednášku, a neprodleně upozorní příslušné univerzitní orgány, aby mohla být přijata příslušná disciplinární opatření.“

Na základě výše zmíněné směrnice 2) nebyla stěžovatelka dne 12. 3. 1998 připuštěna k písemné zkoušce z onkologie, neboť měla na sobě islámský šátek. Z téhož důvodu ji dne 20.

3. odmítl zapsat sekretariát vedoucího katedry ortopedické traumatologie. Dne 14. 4. 1998 nebyla připuštěna na přednášku neurologie a 10. 6. 1998 na písemnou zkoušku z veřejného zdraví, vždy ze stejného důvodu.

B. Žaloba na zrušení směrnice z 23. února 1998

Dne 29. 7. 1998 stěžovatelka podala žalobu na zrušení směrnice z 23. 2. 1998. V písemném vyjádření uvedla, že směrnice a její aplikace porušuje její práva zajištěná čl. 8,9 a 14 Úmluvy a čl. 2 Protokolu č. 1, neboť pro vydání takové směrnice neexistoval žádný právní základ a prorektor navíc neměl v této oblasti rozhodovací pravomoc.

V rozhodnutí z 19. 3. 1999 Istanbulský správní soud žalobu zamítl a konstatoval, že v souladu s čl. 13 písm. b) zákona o vysokém školství má prorektor jako výkonný orgán univerzity pravomoc za účelem zachování pořádku rozhodovat o oděvu studentů. Tato rozhodovací pravomoc musí být vykonávána v souladu s příslušnými zákony a s judikaturou Ústavního a Nejvyššího správního soudu. S odkazem na ustálenou judikaturu těchto soudů správní soud konstatoval, že ani příslušná směrnice, ani opatření vůči stěžovatelce nemohou být považovány za nezákonné.

Dne 19. 4. 2001 Nejvyšší správní soud zamítl odvolání stěžovatelky napadající právní posouzení věci.

C. Disciplinární opatření proti stěžovatelce

V květnu 1998 bylo proti stěžovatelce zahájeno disciplinární řízení na základě § 6 písm. a) disciplinárního řádu pro porušení pravidel týkajících se přípustného oděvu. S ohledem na skutečnost, že stěžovatelka měla v úmyslu na přednášky nosit šátek nadále, jí děkan fakulty dne 26. 5. 1998 udělil varování.

Na 15. 2. 1999 bylo před děkanát fakulty medicíny svoláno nepovolené shromáždění za účelem protestu proti pravidlům oblékání. Za účast na tomto shromáždění zahájil děkan dne 26. 2. 1999 disciplinární řízení proti řadě studentů, včetně stěžovatelky. Dne 13. 4. 1999 byla stěžovatelka v souladu § 9 písm. j) disciplinárního řádu vyloučena na jeden semestr. Stěžovatelka se dne 10. 6. 1999 obrátila na Istanbulský správní soud s návrhem na zrušení tohoto disciplinárního opatření. Istanbulský správní soud žalobu dne 30. 11. 1999 zamítl s odůvodněním, že ve světle dokumentů dostupných v soudním spise a ustálené judikatury nemůže být napadené rozhodnutí považováno za nezákonné.

Všechny disciplinární tresty proti stěžovatelce byly posléze po nabytí účinnosti zákona č. 4584 ke dni 28. 6. 2000 zrušeny na základě amnestie. Dne 28. 9. 2000 Nejvyšší správní soud konstatoval, že nepovažuje za nutné zabývat se v meritu věci odvoláním stěžovatelky proti rozhodnutí z 30. 11. 1999.

Mezitím stěžovatelka 16. 9. 1999 zanechala svých studií v Turecku a zapsala se na Vídeňskou univerzitu, kde pokračovala ve svém univerzitním vzdělání.

Řízení před Evropským soudem pro lidská práva

Stěžovatelka se obrátila na Evropský soud pro lidská práva (dále jen „Soud“) dne 21. 7. 1998; namítala, že omezení nosit islámský šátek na vysokých školách porušilo její právo na soukromý život (čl. 8), svobodu náboženského vyznání (čl. 9), svobodu projevu (čl. 10) a právo na vzdělání (čl. 2 Protokolu č. 1). Stěžovatelka dále namítala porušení zákazu diskriminace (čl. 14).

Věc byla původně přidělena 1. sekci Soudu; po změně ve složení sekcí (1. 11. 2001) byla přidělena jeho 4. sekci. Soud rozhodl o přijatelnosti stížnosti 2. 7. 2002, přičemž se nezabýval námitkami vlády a spojil otázku vyčerpání vnitrostátních prostředků nápravy s rozhodováním v meritu věci. Dne 29. 6. 2004 senát vydal rozsudek, ve kterém zamítl předběžné námitky vlády, konstatoval, že k porušení čl. 9 nedošlo, a rozhodl, že podle čl. 8, 10, čl. 14 ve spojení s čl. 8 a čl. 2 Protokolu č. 1 nevzniká žádná další otázka (ve všech případech jednomyslně). Dne 27. 9. 2004 stěžovatelka podle čl. 43 Úmluvy a čl. 73 Jednacího řádu Soudu požádala o postoupení případu velkému senátu Soudu. Pětičlenný panel soudců odsouhlasil postoupení věci velkému senátu Soudu dne 22. 11. 2004.

K tvrzenému porušení čl. 9 Úmluvy:

Stěžovatelka tvrdila, že zákaz nošení islámského šátku na vysokých školách představuje neospravedlnitelný zásah do jejího práva na svobodu náboženského vyznání, a to zejména do práva projevat své náboženské vyznání. Stěžovatelka spoléhala na čl. 9 Úmluvy, který zní takto:

„1. Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání; toto právo zahrnuje svobodu změnit své náboženské vyznání nebo přesvědčení, jakož i svobodu projevat své náboženské vyznání nebo přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, bohoslužbou, vyučováním, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů.

2. Svoboda projevat náboženské vyznání a přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“

A. Rozsudek senátu

Senát konstatoval, že směrnice Istanbulské university omezující právo nosit islámský šátek a následná opatření představovala zásah do stěžovatelčina práva projevat své náboženské vyznání. Senát dále uvedl, že omezení bylo stanoveno zákony a sledovalo jeden z legitimních cílů vyjmenovaných v druhém odstavci čl. 9 Úmluvy. Toto omezení bylo v zásadě ospravedlnitelné, přiměřené sledovaným cílům, a tudíž mohlo být považováno za „nezbytné v demokratické společnosti“ (srov. § 66 – 106 rozsudku Senátu).

B. Stanoviska stran

Ve své žádosti o postoupení velkému senátu ze dne 27. 9. 2004 a ve svém vyjádření při ústním jednání stěžovatelka napadala důvody, na jejichž základě senát dospěl k závěru, že k porušení čl. 9 Úmluvy nedošlo. Ve svém vyjádření, které předložila velkému senátu dne 27. 1. 2005, však stěžovatelka uvedla, že nesleduje zákonné uznání práva nosit islámský šátek pro všechny ženy na všech místech, když řekla mj.: „V rozsudku senátu lze implicitně nalézt názor, že právo nosit šátek nebude vždy chráněno svobodou náboženského vyznání. [Já] tento závěr nezpochybňuji.“

Vláda navrhovala, aby velký senát potvrdil výrok senátu, že čl. 9 Úmluvy nebyl porušen.

C. Posouzení Soudem

Soud musí posoudit, zda došlo k zásahu do stěžovatelčina práva podle čl. 9, a pokud ano, zda byl tento zásah „stanoven zákony“, sledoval legitimní cíl a byl „nezbytný v demokratické společnosti“ v souladu s čl. 9 odst. 2 Úmluvy.

1. Zda došlo k zásahu

Stěžovatelka tvrdila, že její volba oděvu musí být vnímána jako dodržování náboženské povinnosti, kterou považuje za „uznanou praxi“. Dále uváděla, že předmětné omezení, tj. pravidla pro nošení islámského šátku na univerzitní půdě, představovalo jasný zásah do jejího práva na svobodu náboženského vyznání. Vláda v této otázce nepředložila velkému senátu žádné stanovisko.

V otázce, zda-li došlo k zásahu, se velký senát ztotožňuje s následujícími závěry senátu (srov. § 71 rozsudku senátu):

„Stěžovatelka tvrdila, že nošením šátku plní svou náboženskou povinnost, a tím projevuje svou touhu plnit veškeré povinnosti, které jí ukládá islámská víra. Z tohoto důvodu může být její rozhodnutí nosit šátek motivováno či inspirováno náboženstvím nebo vírou, a aniž bylo rozhodnuto, zda-li toto rozhodnutí nosit islámský šátek jsou vždy motivována plněním náboženské povinnosti, Soud dospívá k závěru, že předmětné [šátkové] nařízení, které stanovilo omezení ohledně místa a způsobu realizace práva nosit islámský šátek na univerzitní půdě, představuje zásah do práva stěžovatelky projevovat své náboženské vyznání.“

2. „Stanovena zákony“

a) Stanoviska stran

Stěžovatelka namítala, že ani v roce 1993, kdy nastoupila na univerzitu, ani později neexistovalo žádné „psané právo“, které by zakazovalo studentům nosit na univerzitě islámský šátek. Dále vysvětlovala, že podle disciplinárního řádu pouhé nošení islámského šátku nebylo disciplinárním přestupkem. Prvním nařízením, které omezovalo její právo nosit šátek, byla směrnice prorektora univerzity ze dne 23. 2. 1998, která byla vydána až o čtyři a půl roku později. Dle písemného podání stěžovatelky není možné přesvědčivě argumentovat, že právním základem pro toto nařízení byla judikatura tureckých soudů, neboť soudy mají pouze pravomoc právo aplikovat, a nikoli vytvářet nové právní normy. Ačkoliv Ústavní soud v nálezech ze dne 7. 3. 1989 a 9. 4. 1991 nejednal ultra vires, když zakázal šátky v individuálních případech, zákonodárny sbor nevyložil první nález jako požadavek navrhnout zákon, který by nošení islámského šátku zakazoval. Žádné platné a účinné zákonné ustanovení nezakazovalo nošení šátků na vysokoškolské půdě a odůvodnění rozhodnutí Ústavního soudu není obecně závazné. Stěžovatelka tvrdila, že zatímco univerzitní orgány včetně rektora či děkana mohou nepochybně použít svoje zákonné pravomoci, rozsah jejich pravomocí je taktéž definován zákony, stejně tak jako procesní předpisy, které slouží jako pojistka před zneužitím úřední moci. V projednávaném případě neměl prorektor v souladu s účinnými právními předpisy ani podle disciplinárního řádu pravomoc či oprávnění zakázat studentům „nosícím šátek“ vstup na univerzitní půdu. Mimoto, zákonodárce neměl v úmyslu vydat obecný zákaz nošení náboženských symbolů ve školách či univerzitách a přes bouřlivou debatu, kterou nošení šátků vyvolalo, pro takový zákaz nebyla v parlamentu nikdy dostatečná podpora. Skutečnost, že příslušné orgány nevydaly žádné obecné nařízení, které by stanovilo disciplinární tresty pro studenty nosící šátek, znamená, že takový zákaz neexistoval. Stěžovatelka konstatovala, že zásah do jejího práva nebyl předvídatelný a neměl oporu v „zákonech“ ve smyslu Úmluvy.

Vláda se omezila na žádost, aby velký senát v tomto bodě potvrdil závěry senátu.

b) Posouzení Soudem

Soud opakuje svoji ustálenou judikaturu, že výraz „stanovena zákony“ vyžaduje, aby napadené opatření mělo oporu ve vnitrostátním právu. Odkazuje také na kvalitu předmětného zákona, která vyžaduje, aby byl právní předpis pro dotčené jednotlivce dostupný a dostatečně přesně formulovaný, a tím jim umožnil – případně s přiměřenou radou – v rozumné míře předvídat následky svého jednání a tomu přizpůsobit své chování (Gorzelik a další proti Polsku, ze 17. 2. 2004, § 64).

Soud podotýká, že argumenty stěžovatelky směřující proti nepředvídatelnosti tureckých zákonů se nevztahují na směrnici z 23. 2. 1998, na němž byl zákaz nošení šátku na přednášky a zkoušky založen. Tato směrnice byla vydána prorektorem univerzity, kterému byla svěřena široká rozhodovací pravomoc a jenž byl odpovědný za dohlížení nad administrativními a vědeckými aktivitami univerzity. Prorektor vydal směrnici v souladu s příslušnou zákonnou úpravou a dřívějšími opatřeními.

Stěžovatelka však dále namítala, že směrnice byla v rozporu s přechodnými ustanoveními vysokoškolského zákona, neboť tato ustanovení nezakazovala nošení šátku, a tudíž šátkové nařízení nemělo oporu v žádném zákonném předpisu.

Soud se tedy musí zabývat otázkou, zda přechodná ustanovení představují zákonný základ pro předmětnou směrnici. V této souvislosti opakuje, že vnitrostátní právo má být primárně vykládáno a aplikováno národními orgány, zejména pak soudy (Kruslin proti Francii, 1990, § 29) a poznamenává, že správní soudy se při zamítnutí námítky protiprávnosti opíraly o ustálenou judikaturu Nejvyššího správního soudu a Ústavního soudu.

Pokud jde o slovní spojení „v souladu se zákonem“ či „stanoveno zákony“, která se objevují v čl. 8 až 11 Úmluvy, Soud podotýká, že vždy chápal pojem „právo“ v jeho „reálném“ (substantive) a ne „formálním“ smyslu; „právo“ zahrnuje jak „psané právo“ včetně právních norem nižší právní síly než zákon (De Wilde, Ooms a Versto proti Belgii, z 18. 6. 1971, § 93), tak normativní akty přijaté profesními organizacemi, na které delegoval normotvornou pravomoc parlament (Barthold proti Německu, z 25. 3. 1985, §46) či nepsané právo. Pod pojmem „právo“ se rozumí jak psané právo (statutory law), tak „právo“ soudcovské (viz Sunday Times č.1 proti Spojenému království, z 26. 4. 1979, § 47; Kruslin proti Francii, § 29; Casado Coca proti Španělsku, z 24. 2. 1994, § 43). Jednou větou, „právem“ je účinné ustanovení tak, jak ho vykládají soudy.

Otázka zákonnosti tedy musí být v tomto případě posuzována nejen na základě znění přechodných ustanovení vysokoškolského zákona, ale také na základě související judikatury.

Jak poznamenal Ústavní soud ve svém nálezu z 9. 2. 1991, znění přechodných ustanovení naznačuje, že svoboda oděvu na vysokých školách není absolutní. Předmětné ustanovení uvádí, že studenti se mohou oblékat podle svého vkusu „za předpokladu, že [jejich volba] neporušuje platné právní předpisy“.

Spor se tedy vede o význam slov „platné právní předpisy“ ve výše uvedeném ustanovení.

Soud opakuje, že rozsah pojmu předvídatelnost záleží významnou měrou na obsahu právního předpisu, oblasti, kterou má pokrýt, a na počtu a statusu osob, kterým je adresován. Je třeba mít také na mysli, že jakkoli přesně vypracované může právní ustanovení být, jeho aplikace obsahuje nevyhnutelný prvek soudní interpretace, neboť zde bude vždy potřeba vyjasnit nejisté pojmy a adaptovat předpis na konkrétní okolnosti. Prostor pro pochybnosti (margin of doubt) ve vztahu k hraničním skutečnostem sám o sobě nečiní právní ustanovení nepředvídatelným v jeho aplikaci. Stejně tak pouhý fakt, že takové ustanovení je možné vykládat více než jedním způsobem, neznamená, že není dodržena podmínka „předvídatelnosti“ pro účely Úmluvy. Rozhodovací úloha, kterou jsou soudy nadány, spočívá právě v rozptýlení takových výkladových pochybností, přičemž je nutné brát v úvahu změny v každodenním životě (Gorzelik a další proti Polsku, § 65).

Soud v této souvislosti podotýká, že ve výše zmíněném nálezu Ústavní soud konstatoval, že slovní spojení „platné právní předpisy“ nutně zahrnuje Ústavu. Nález dal rovněž jasně najevo, že povolit studentům na univerzitní půdě „zahalovat krk a vlasy závojem nebo šátkem z důvodu náboženského přesvědčení“ je v rozporu s Ústavou.

Tento nález Ústavního soudu, který byl jak závazný, tak dostupný, neboť byl uveřejněn v turecké sbírce zákonů, doplnil znění přechodných ustanovení vysokoškolského zákona a potvrdil předcházející judikaturu Ústavního soudu. Nejvyšší správní soud navíc od té doby důsledně po několik let zastává názor, že nošení islámského šátku na univerzitě není slučitelné se základními principy republiky, neboť šátek se stával symbolem pohledu, jenž je v rozporu s těmito základními principy a s právy žen.

Co se týče námítky stěžovatelky, že zákonodárce v žádném období neschválil zákaz nošení šátku, Soud opakuje, že jeho úkolem není vyjádřit svůj názor na vhodnost metod vybraných zákonodárcem odpovědného státu pro úpravu dané oblasti. Jeho úloha je omezena na posouzení, zda přijatá opatření a s nimi spojené důsledky jsou v souladu s Úmluvou (Gorzelik a další proti Polsku, § 67).

Skutečnost, že Istanbulská univerzita či jiné vysoké školy předmětné pravidlo – v tomto případě přechodné ustanovení zákona o vysokých školách vykládané ve světle příslušné judikatury – neaplikovaly ve všech případech striktně, a raději braly v potaz kontext a zvláštnosti individuálních případů, nečiní toto pravidlo samo o sobě nepředvídatelným. V tureckém ústavním pořádku nesmí univerzitní orgány za žádných okolností omezovat základní lidská práva, aniž by jednaly na základě zákona. Jejich úloha je omezena na vytváření interních předpisů příslušných vzdělávacích institucí v souladu se zákonem, přičemž tyto předpisy podléhají soudnímu přezkumu ve správním soudnictví. Soud dále souhlasí, že v otázkách, jako jsou vnitřní univerzitní předpisy, může být někdy složité formulovat zákony s velkou mírou přesnosti a že rigidní právní úprava může být nevhodná (viz Gorzelik a další proti Polsku, § 67).

Ustanovení zakazující nosit islámský šátek navíc nepochybně platilo na Istanbulské univerzitě nejpozději od roku 1994, tj. již v době, kdy byla stěžovatelka přijata na univerzitu.

Za těchto okolností Soud konstatoval, že zásah do lidských práv stěžovatelky byl v souladu v tureckém právu, konkrétně v souladu s přechodným ustanovením zákona o vysokých školách vykládaným v souladu s příslušnou judikaturou vnitrostátních soudů. Právo bylo také dostupné a dostatečně jednoznačné, aby splnilo požadavek předvídatelnosti.

Stěžovatelce tedy muselo být již od jejího přijetí na Istanbulskou univerzitu jasné, že zde existují omezení ohledně nošení islámských šátků, a že pokud bude šátek nosit nadále, od vydání směrnice ze dne 23. 2. 1998 by jí mohl být přístup na přednášky a zkoušky odepřen.

3. Legitimní cíl

Vzhledem k okolnostem případu a argumentaci vnitrostátních soudů, Soud souhlasí se závěrem, že napadané opatření sledovalo legitimní cíl ochrany práv a svobod jiných a ochrany veřejného pořádku, o čemž není sporu ani mezi stranami.

4. „Nezbytné v demokratické společnosti“

a) Stanoviska stran

Stěžovatelka nesouhlasila se závěry senátu a zdůrazňovala, že pojmy „demokracie“ a „republika“ nejsou totožné. Zatímco mnoho totalitních režimů prohlašuje, že jsou „republikami“, pouze opravdová demokracie může být založena na zásadě pluralismu a tolerance. Soudní a vzdělávací systém v Turecku je determinován státními převraty pod vedením armády v letech 1960, 1971 a 1980. S odkazem na judikaturu Soudu a praxi přijatou v řadě evropských zemí stěžovatelka dále namítá, že v otázce regulace studentského oděvu by smluvní strany neměly mít široký prostor pro vlastní uvážení. Stěžovatelka podotýká, že žádný evropský stát nezakazuje nosit islámský šátek na univerzitní půdě a dodává, že na vysokoškolských institucích v Turecku se neobjevovaly žádné známky napětí, které by ospravedlňovaly takové radikální opatření.

Podle stěžovatelky jsou studenti soudní a dospělí lidé, kteří mají plnou způsobilost k právním úkonům a jsou schopni se sami rozhodovat, jaké chování je vhodné. Obvinění, že nošením islámského šátku prokazovala nedostatek respektu k náboženskému přesvědčení jiných, snažila se ovlivňovat svoje spolužáky a podkopávala jejich práva a svobody, tak považuje za naprosto neopodstatněné. Stejně tak nevytvářela žádná další omezení jakýchkoliv svobod s podporou úřadů či státu. Její volba byla založena na náboženském přesvědčení, což je nejdůležitější základní právo, kterým ji pluralitní liberální demokracie obdařila. Podle ní je nepopiratelné, že lidé se mohou sami omezovat, pokud to považují za přijatelné. Obdobně bylo nespravedlivé říci, že pouhé nošení šátku je v rozporu se zásadou rovnosti mezi muži a ženami, neboť všechna náboženství stanoví určitá omezení v oblasti oblékání, a věřící se mohou sami rozhodnout, zda-li se jim podřídí nebo ne. Ve svém vyjádření z 27. 1. 2005 však stěžovatelka uvedla, že souhlasí s tím, že právo nosit šátek nemusí být vždy svobodou náboženského vyznání chráněno (viz výše).

Vláda se ztotožnila se závěry senátu.

b) Posouzení Soudem

i. Obecné principy

Soud opakuje, že svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání tvoří jeden z pilířů „demokratické společnosti“ ve smyslu Úmluvy. Tato svoboda je ve svém náboženském rozměru jedním z nezbytných prvků, které formují identitu věřících a jejich pojetí života, ale slouží také ateistům, agnostikům, skeptikům či lhostejným. Závisí na ní pluralismus, neoddělitelný od demokratické společnosti, jež byla draze vybojována v průběhu staletí. Tato

svoboda zahrnuje mj. právo mít či nemít náboženské přesvědčení a právo své přesvědčení projevovat či neprojevovat (viz Kokkinakis proti Řecku, z 25.5.1993, §31; Buscarini a další proti San Marinu, z 18.2.1999, § 34).

Ačkoliv je náboženská svoboda primárně otázkou vyznání jednotlivce, zahrnuje mj. také právo projevovat své přesvědčení sám a v soukromí, na veřejnosti společně s ostatními, a v kruhu těch, kteří sdílí stejnou víru. Čl. 9 Úmluvy vyjmenovává několik forem, kterých může projevování přesvědčení nabývat, a to bohoslužbu, vyučování, provádění náboženských úkonů a zachovávání obřadů (mutatis mutandis, Cha'are, Shalom Ve Tsedek proti Francii, z 27.6.2000, § 73).

Čl. 9 nechrání každé jednání motivované náboženstvím nebo vírou a nezaručuje jednotlivci, aby se za všech okolností mohl na veřejnosti chovat tak, jak mu přikazuje víra (viz např. Kalac proti Turecku, z 1.7.1997, §27; Arrowsmith proti Spojenému království, rozh. z 12.10.1978; Tepeli a další proti Turecku, z 11.9.2001).

V demokratické společnosti, kde uvnitř jedné a téže populace koexistuje několik náboženství, se může ukázat nezbytným tuto svobodu doplnit určitými omezeními, jež mají za cíl usmířit zájmy rozličných skupin a zajistit respektování přesvědčení každého jednotlivce (rozsudek Kokkinakis proti Řecku, § 33). Tento závěr vychází jak z druhého odstavce čl. 9, tak z pozitivního závazku státu podle čl. 1 Úmluvy přiznat každému, kdo podléhá jejich jurisdikci, práva a svobody uvedené v Úmluvě.

Soud opakovaně zdůraznil úlohu státu jako neutrálního a nestranného správce různých náboženství, vyznání a přesvědčení, a konstatoval, že jeho úloha spočívá v udržení veřejného pořádku a náboženské tolerance v demokratické společnosti. Dále podotýká, že povinnost státu zajišťovat neutralitu a nestrannost je neslučitelná s jakoukoli mocí na straně státu posuzovat legitimitu náboženského přesvědčení nebo způsobů jeho projevování (viz např. Manoussakis a další proti Řecku, z 26. 9. 1996, § 47; Hassan a Tchaouch proti Bulharsku, § 78; Refah Partisi a další proti Turecku, z 13. 2. 2003, § 91). Úloha vlády však za těchto okolností nespočívá ve zmírnění napětí odstraněním pluralismu, ale v tom, že stát zajistí, aby se jednotlivé soupeřící skupiny tolerovaly (Serif proti Řecku, § 53).

Pluralismus, tolerance a duch otevřenosti jsou charakterickým znakem demokratické společnosti. Ačkoliv individuální zájmy se musí, je-li to zapotřebí, podříditi zájmům skupiny, demokracie jednoduše neznamená, že názory většiny musí vždy převážet: musí být dosaženo rovnováhy, která zajišťuje spravedlivé a slušné zacházení s menšinami a vyhýbá se zneužití dominantního postavení. (viz Young, James a Webster proti Spojenému království, z 13. 8. 1981, § 63; a Chassagnou a další proti Francii, § 112). Pluralismus a demokracie musí být rovněž založeny na dialogu a duchu kompromisu, což nutně vede k různým ústupkům na straně jednotlivce, které jsou ospravedlněny v zájmu zachování a šíření ideálů a hodnot demokratické společnosti (viz United Communist Party of Turkey a další, § 45; a Refah Partisi a další, § 99). Kde jsou tyto „práva a svobody“ samy o sobě zaručeny Úmluvou či Protokoly, je nutné připustit, že potřeba jejich ochrany může státý vést k omezení jiných práv a svobod, které jsou též garantovány Úmluvou. Právě toto neustálé hledání rovnováhy mezi základními právy každého jednotlivce představuje základ „demokratické společnosti“ (Chassagnou a další proti Francii, § 113).

Kde jsou v sázce otázky vztahu státu a církve, na něž se názor v demokratické společnosti může značně lišit, má úloha vnitrostátních rozhodovacích orgánů mimořádný

význam (viz *Cha'are Shalom Ve Tsedek* proti Francii, §83; a *Wingrove* proti Spojenému království, z 25. 11. 1996, § 58). Tak tomu bude i v případě, kdy se jedná o regulaci nošení náboženských symbolů na vzdělávacích institucích, zvláště vzhledem k rozmanitosti postojů jednotlivých vnitrostátních orgánů k této otázce. V Evropě nelze identifikovat jednotné pojetí významu církve ve společnosti (*Otto-Preminger-Institut* proti Rakousku, z 20. 9. 1994, § 50) a význam nebo dopad veřejného projevu náboženského přesvědčení se bude lišit podle místa a kontextu (*Dahlab* proti Švýcarsku, z 15. 2. 2001). Normy se v této oblasti, vzhledem k národním tradicím a požadavkům daným potřebou ochrany práv a svobod druhých a zachování veřejného pořádku, liší stát od státu (*Wingrove* proti Spojenému království z 25. 11. 1996, § 57). Volba rozsahu a způsobu takové regulace musí být tedy nevyhnutelně ponechána na dotčeném státu, neboť bude záležet na příslušném vnitrostátním kontextu (viz *Gorzelik* a další proti Polsku, § 67; a *Murphy* proti Irsku, §73).

Takový prostor pro volnou úvahu jde ruku v ruce s evropským kontrolním mechanismem, který zahrnuje jak zákony, tak jejich aplikaci. Úloha Soudu spočívá ve zjištění, zda-li opatření přijatá na vnitrostátní úrovni byla v zásadě oprávněná a přiměřená (viz *Manoussakis* a další proti Řecku, § 44). Při určování rozsahu volné úvahy musí Soud v tomto případě brát v potaz, co je v sázce, tj. nutnost ochrany práv a svobod druhých, zachování veřejného pořádku, zajištění míru a opravdové náboženské plurality, která je nezbytná pro přežití demokratické společnosti (viz, *mutatis mutandis*, *Kokkinakis*, § 31; *Manoussakis* a další, § 44; a *Casado Coca*, § 55).

Soud rovněž poznamenává, že v rozhodnutích *Karaduman* proti Turecku a *Dahlab* proti Švýcarsku orgány Úmluvy konstatovaly, že stát je v demokratické společnosti oprávněn stanovit omezení pro nošení islámského šátku, pokud je jeho nošení v rozporu se sledovaným cílem ochrany práv a svobod druhých, veřejného pořádku a veřejné bezpečnosti. Ve věci *Karaduman* byla opatření, která měla na univerzitách zabránit určitým fundamentalistickým náboženským hnutím ve vykonávání nátlaku na studenty, kteří nepraktikovali jejich víru nebo patřili k víře odlišné, shledána v souladu s čl. 9 odst. 2 Úmluvy. Je tedy uznáno, že vysokoškolské instituce mohou regulovat manifestaci náboženských symbolů a obřadů tím, že stanoví omezení ohledně místa a způsobu takových projevů za účelem zajištění poklidné koexistence mezi studenty odlišné víry, a tím chránit veřejný pořádek a víru ostatních (viz např. *Refah Partisi* a další proti Turecku, § 95). Ve věci *Dahlab*, jež se týkala učitelky malých dětí, Soud zdůraznil mj. „silný vnější symbol“, který její nošení šátku představovalo, a zabýval se otázkou, zda-li může mít [šátek] i určité proselytizační účinky tím, že může být vnímán jako náboženská povinnost, která je sotva slučitelná s rovnoprávností mezi muži a ženami. Soud taktéž podotkl, že nošení islámského šátku může být těžko slučitelné s poselstvím tolerance, respektu k druhým a zejména s rovnoprávností a zákazem diskriminace, jež by všichni učitelé v demokratické společnosti měli studentům předávat.

ii. Aplikace uvedených principů na projednávaný případ

Předmětný zásah způsobený směrnicí z 23. 2. 1998, která stanovila studentům jako slečně *Sahin* omezení co do místa a způsobu nošení islámského šátku na univerzitní půdě, byl podle tureckých soudů založen zejména na principech laicity a rovnoprávnosti.

Ve svém nálezu ze 7. 3. 1989 Ústavní soud uvedl, že laicita jakožto garant demokratických hodnot je průsečíkem svobody a rovnoprávnosti. Tento princip brání státu dávat přednost určitému náboženskému vyznání nebo víře, čímž navádí stát do role nestranného arbitra a nevyhnutelně zahrnuje svobodu náboženství a vyznání. Slouží také

ochraně jednotlivce nejen proti svévolnému zásahu ze strany státu, ale také proti vnějšímu nátlaku vycházejícímu od extrémistických hnutí. Ústavní soud dodal, že svoboda projevit svoje náboženské vyznání může být za účelem ochrany těchto hodnot a zásad omezena.

Jak správně konstatoval senát (viz § 106 jeho rozsudku), podle Soudu je zásada laicity v souladu s hodnotami obsaženými v Úmluvě. Senát shledal, že upevnění této zásady, jež tvoří nepochybně jeden ze základních pilířů tureckého státu, které jsou v souladu se zásadou právního státu (rule of law) a ochranou lidských práv, může být považováno za nezbytné pro ochranu demokratického systému v Turecku. Chování, které nerespektuje tuto zásadu, nebude nutně chráněno svobodou projevit náboženské vyznání a nebude požívat ochrany podle čl. 9 Úmluvy (Refah Partisi a další proti Turecku, §93).

Po prozkoumání stanovisek stran, velký senát nevidí žádný dobrý důvod pro odklon od názoru senátu (viz § 107 – 109 rozsudku senátu), který zní takto:

„Soud... bere v potaz důraz, který je v tureckém ústavním pořádku kladen na ochranu práv žen. Rovnoprávnost mezi muži a ženami – uznaná Evropským soudem za jednu z klíčových zásad Úmluvy a za cíl, který má být dosažen členskými státy Rady Evropy (viz např. Burghartz proti Švýcarsku, z 22. 2. 1994, § 27; Van Raalte proti Nizozemí, z 21. 2. 1997, § 39; a Petrovic proti Rakousku, z 27.3.1998, §37) – byla shledána tureckým Ústavním soudem jako jedna ze zásad implicitně obsažená v hodnotách, jež tvoří základ [turecké] Ústavy (...)

...obdobně jako Ústavní soud..., je Soud toho názoru, že při posuzování otázky islámského šátku v tureckém kontextu musí být brán v potaz dopad, jaký nošení takového náboženského symbolu, který je prezentován nebo vnímán jako nevyhnutelná náboženská povinnost, může mít na ty, jež ho nosit odmítají. Jak již bylo zmíněno výše (viz Karaduman a Refah Partisi a další, § 95), v sázce je ochrana „práv a svobod jiných“ a „zachování veřejného pořádku“ v zemi, ve které je přes silnou podporu práv žen a sekulárního způsobu života většina společnosti stoupencem islámské víry. Omezení stanovená v této oblasti tak mohou splňovat naléhavé potřeby společnosti tím, že sledují tyto dva legitimní cíle, zejména když, jak konstatovaly turecké soudy, tento náboženský symbol má v Turecku čím dál větší politický význam. (...)

Soud nepřehlídí skutečnost, že v Turecku lze najít extrémistická politická hnutí, která ohrožují hodnoty chráněné Úmluvou a jež hodlají společnosti jako celku vnutit své náboženské symboly a pojetí společnosti založené na náboženském základě... Již v minulosti bylo konstatováno, že každá smluvní strana smí na základě svých historických zkušeností a v souladu s Úmluvou proti takovým politickým hnutím zakročít (Refah Partisi a další, § 124). Uvedená nařízení musí být vnímána v tomto kontextu; přičemž představují opatření, která mají zajistit dosažení legitimních cílů uvedených výše, a tím zachovat na univerzitní půdě pluralismus.“

Vzhledem k výše uvedeným okolnostem je to právě zásada laicity rozvedená Ústavním soudem, jež je rozhodujícím důvodem stojícím za zákazem nošení náboženských symbolů na univerzitách. V takovém kontextu, kdy hodnoty pluralismu, respektu práv druhých a zejména rovnoprávnosti mezi muži a ženami jsou vyučovány a aplikovány v praxi, je pochopitelné, že si příslušné úřady přejí zachovat sekulární povahu dotčené instituce a náboženský oděv, včetně islámského šátku, považují za neslučitelný s těmito hodnotami.

Soud musí nyní určit, zda-li v tomto případě existoval rozumný vztah proporcionality mezi přijatými opatřeními a sledovanými legitimními cíli.

Stejně jako senát (viz § 111 jeho rozsudku) i velký senát již na počátku poznamenává, že není sporu o tom, že praktikující muslimští studenti mohou na tureckých univerzitách v mezích daných omezenými organizačními možnostmi jednotlivých univerzit volně plnit své náboženské povinnosti v souladu se svou vírou. Nařízení istanbulské univerzity z 9. 7. 1998 navíc ukazuje, že na univerzitní půdě jsou zakázány i jiné náboženské oděvy.

Je nutné dále zmínit, že když se na Istanbulské univerzitě v roce 1994 v souvislosti se studiem medicíny dostala na povrch otázka, zda studentům povolit nošení islámského šátku, prorektor studentům připomněl důvody pro regulaci oblékání. Zdůrazňoval, že snahy o povolení nosit islámský šátek ve všech částech univerzity byly špatně pochopeny, poukazoval na omezení studia medicíny z důvodu veřejného pořádku a požádal studenty, aby dodržovali tato pravidla, jež byla v souladu jak se zákonnou úpravou, tak s judikaturou vyšších soudů.

Postup, na základě něhož byla přijata nařízení, jež vedla k rozhodnutí z 9. 7. 1998, kromě toho trval řadu let a byl spojen s rozsáhlou diskusí v turecké společnosti i v profesorském sboru. Dva nejvyšší soudy, Nejvyšší správní soud a Ústavní soud, vytvořily v této oblasti ustálenou judikaturu. Je zcela zřejmé, že univerzitní orgány se snažily adaptovat na aktuální situaci tak, aby na jedné straně skrz opakovaný dialog s dotčenými studenty nebránily studentům nosícím šátek v přístupu na univerzitu, a na druhé straně zajistily udržení pořádku a aby byly dodržovány požadavky stanovené povahou každého předmětu.

V této souvislosti Soud nesouhlasí s námitkou stěžovatelky, že neexistence žádného disciplinárního postihu za nedodržení pravidel oblékání ve skutečnosti znamenala, že žádná pravidla neexistovala. V otázce, jakým způsobem má být zajištěno dodržování vnitřních předpisů univerzity, není úlohou Soudu nahrazovat mínění příslušných univerzitních orgánů svým vlastním. Vzhledem k jejich bezprostřednímu a dlouhodobému kontaktu s akademickou obcí jsou univerzitní orgány při hodnocení místních potřeb a požadavků jednotlivých kurzů v zásadě v lepším postavení než mezinárodní soud (viz např. Valsamis proti Řecku, z 18. 12. 1996, § 32). Vzhledem k tomu, že nařízení sledovala legitimní cíl, Soud navíc nemůže použít kritérium přiměřenosti takovým způsobem, který by učinil „vnitřní předpisy“ univerzity bezúčelnými. Čl. 9 vždy nezaručuje právo jednat způsobem diktovaným určitým náboženským přesvědčením (Pichon a Sajous proti Francii) a neumožňuje jednotlivcům, kteří takto jednají, nedodržovat normy, které se ukázaly jako ospravedlněné.

Ve světle výše uvedených skutečností a vzhledem k prostoru pro volnou úvahu smluvních stran v této oblasti, Soud konstatuje, že předmětný zásah byl v zásadě ospravedlnitelný a přiměřený sledovaným cílům. Čl. 9 nebyl proto porušen.

K tvrzenému porušení čl. 2 Protokolu č. 1: A. Zda je nutné samostatné posouzení této stížnosti 1. Stanoviska stran

Ačkoliv stěžovatelka spoléhala před senátem na řadu ustanovení Úmluvy (čl. 8, 10, 14 a čl. 2 Protokolu č. 1), její hlavní argumentace spočívala v porušení čl. 9 Úmluvy. Ve své žádosti o postoupení stěžovatelka žádala, aby velký senát shledal porušení čl. 8, 9, 10 a 14 Úmluvy a čl. 2 Protokolu č. 1, přičemž ohledně č. 10 nečinila žádné právní námitky.

V písemném vyjádření z 27. 1. 2005 se však zdá, že stěžovatelka předložila svoji záležitost ohledně nařízení z 23. 2. 1998 v poněkud odlišném světle, než jak učinila před

senátem. V tomto vyjádření „uvádí jako hlavní námitku porušení čl. 2 Protokolu č. 1 a žádá velký senát, aby podle toho rozhodl“. Mimo jiné žádá Soud, aby „konstatoval, že rozhodnutí, které [jí] zabránilo ve vstupu na univerzitu, když měla na sobě islámský šátek, představuje v tomto případě porušení jejího práva na vzdělání, garantovaného čl. 2 Protokolu č. 1, vykládaného ve světle čl. 8, 9 a 10 Úmluvy“.

Vláda namítala, že čl. 2 Protokolu č. 1 nebyl porušen.

2. Rozsudek senátu

Senát konstatoval, že podle čl. 8, 10 a 14 Úmluvy a čl. 2 Protokolu č. 1 namítaných stěžovatelkou nevznikla žádná samostatná otázka, neboť relevantní okolnosti byly totožné s těmi, které byly zkoumány v souvislosti s čl. 9 Úmluvy, u něhož porušení shledáno nebylo.

3. Posouzení Soudem

Soud poznamenává, že podle jeho ustálené judikatury „věc“ postoupená velkému senátu nutně zahrnuje všechny aspekty stížnosti, kterými se senát ve svém rozsudku zabýval; neexistuje tedy žádný důvod pro to, aby byla velkému senátu postoupena pouze část stížnosti (viz *Cump?n? a Maz?re proti Rumunsku*, § 66; *K. a T. proti Finsku*, § 140 – 141). „Věc“ postoupená velkému senátu je stížnost v podobě, v jaké byla prohlášena za přijatelnou.

Soud je toho názoru, že vzhledem ke zvláštním okolnostem případu, klíčovému významu práva na vzdělání a postavení stran je možné stížnost podle první věty čl. 2 Protokolu č. 1 oddělit od stížnosti podle čl. 9, bez ohledu na skutečnost, že stejně tak jako u čl. 9 jádro této stížnosti spočívá v kritice směrnice z 23. 2. 1998.

Soud tedy bude tuto stížnost posuzovat samostatně (viz *Göç proti Turecku*, § 46).

B. Aplikovatelnost na projednávaný případ

Stěžovatelka namítala porušení první věty čl. 2 Protokolu č. 1, která zní takto:

„Nikomu nesmí být odepřeno právo na vzdělání.“

1. Rozsah první věty čl. 2 Protokolu č. 1

a) Stanovisko stran

Stěžovatelka uvedla, že není pochyb o tom, že se právo na vzdělání garantované první větou čl. 2 Protokolu č. 1 vztahuje na vysokoškolské vzdělání, neboť toto ustanovení platí pro všechny instituce existující v daném čase.

Vláda se k této otázce nevyjádřila.

b) Posouzení Soudem

První věta čl. 2 Protokolu č. 1 stanoví, že nikomu nesmí být odepřeno právo na vzdělání. Ačkoliv v tomto ustanovení není žádná zmínka o vysokoškolském vzdělání, nic nenasvědčuje tomu, že se nevztahuje na všechny úrovně vzdělání, včetně vysokého školství.

Pokud jde o obsah práva na vzdělání a rozsah uložených závazků, Soud zmiňuje, že v „Belgické jazykové záležitosti“ (rozsudek z 23. 7. 1968, § 3) uvedl:

„Negativní formulace naznačuje, což potvrzují i přípravné práce..., že smluvní strany nemají na mysli takové právo na vzdělání, které by je nutilo na vlastní náklad vytvořit nebo dotovat školský systém určitého typu nebo určitého stupně. Na základě toho však nelze dospět k závěru, že stát nemá pozitivní závazek zajistit dodržování tohoto práva v souladu s čl. 2 Protokolu. Toto „právo“ skutečně existuje a je v souladu s čl. 1 Úmluvy přiznáno každému, kdo podléhá jurisdikci smluvní strany.“

Soud má na zřeteli skutečnost, že rozvoj práva na vzdělání, jehož obsah se v důsledku ekonomických a sociálních okolností liší v místě a čase, se odvíjí zejména od potřeb a prostředků společnosti. Je však klíčové, aby Úmluva byla vykládána a aplikována tak, aby ochrana lidských práv byla praktická a účinná, a nikoliv teoretická a iluzorní. Úmluva je navíc živým nástrojem, který je nutno vykládat ve světle současných podmínek (viz např. Marckx proti Belgii, z 13. 6. 1979, § 41; a nejnověji Mamatkulov a Askarov proti Turecku, z 4. 2. 2005, § 121). Ačkoliv první věta čl. 2 zaručuje přístup k primárnímu a sekundárnímu vzdělání, není zde žádné jednoznačné rozčlenění, které by oddělovalo vysokoškolské vzdělání od jiných forem školského systému. V několika nedávno přijatých instrumentech Rada Evropy zdůraznila klíčovou úlohu a význam vysokoškolského vzdělání pro posílení demokracie a rozvoj lidských práv a základních svobod [viz např. Doporučení č. R (98) 3 a Doporučení č. 1353 (1998)]. Jak uvádí Úmluva o uznávání kvalifikací týkajících se vysokoškolského vzdělávání v evropském regionu, 3) vysokoškolské vzdělání „je nástrojem k získání a rozvíjení znalostí“ a „tvoří mimořádně rozsáhlé kulturní a vědecké bohatství jak pro jednotlivce, tak i společnost“.

Těžko si lze tudíž představit, že by vysokoškolské instituce existující v daném čase nespadaly pod rozsah první věty čl. 2 Protokolu č. 1. Ačkoliv tento článek nestanoví povinnost smluvních stran vytvořit systém vysokého školství, každý stát, který tak učiní, má závazek zajistit účinné právo na přístup k těmto institucím. V demokratické společnosti hraje právo na vzdělání, které je nepostradatelné pro rozvoj lidských práv, tak zásadní úlohu, že restriktivní výklad první věty čl. 2 Protokolu č. 1 by byl v rozporu s cílem a účelem tohoto ustanovení (viz „Belgická jazyková záležitost“, § 9; Delcourt proti Belgii, z 17. 1. 1970, § 25).

Tento přístup je v souladu se zprávou Komise v „Belgické jazykové záležitosti“, ve které Komise již v roce 1965 konstatovala, že ačkoliv rozsah práva chráněného čl. 2 Protokolu č. 1 není v Úmluvě definován ani specifikován, zahrnuje „pro účely přezkoumání této věci“ přístup do předškolních zařízení a k primárnímu, sekundárnímu a vysokoškolskému vzdělání.

Komise dále v řadě rozhodnutí konstatovala, že: „Právo na vzdělání předvídané článkem 2 se týká primárně základního vzdělání, a nikoliv nutně vyššího vzdělání, jako je technologie“ (X. proti Spojenému království, rozh. Komise z 13. 3. 1975; a Kramelius proti Švédsku, rozh. Komise z 17. 1. 1996). V novějších kauzách posuzovala Komise oprávněnost určitých omezení přístupu k vysokoškolskému vzdělání, přičemž ponechala dveře otevřené pro aplikaci čl. 2 Protokolu č. 1 na univerzitní vzdělání (viz v souvislosti s omezením přístupu k vysokoškolskému vzdělání, X. proti Spojenému království, rozh. Komise z 9. 12. 1980; a v souvislosti s přerušením nebo vyloučením z vysoké školy, Yanasik proti Turecku, rozh. Komise z 6. 1. 1993; a Sulak proti Turecku, rozh. Komise z 17. 1. 1996).

Co se týče Soudu, ten po „Belgické jazykové záležitosti“ prohlásil řadu věcí týkajících se vysokoškolského vzdělání za nepřijatelné, ale nikoliv proto, že by první věta čl. 2 Protokolu č. 1 nebyla aplikovatelná, ale z jiných důvodů [stížnost tělesně postiženého studenta, který nesplnil podmínky pro přijetí na univerzitu, Lukach proti Rusku (rozh.), z 16. 11. 1999; rozhodnutí nepovolit stěžovateli, který byl toho času ve vazbě, složit závěrečnou zkoušku pro získání diplomu v oboru práva, Georgiou proti Řecku (rozh.), z 13. 1. 2000; přerušení studia kvůli pravomocnému rozsudku v trestní věci, Durmaz a další proti Turecku (rozh.), z 4. 9. 2001].

Ve světle všech výše zmíněných skutečností je jasné, že každá vysokoškolská instituce existující v daném čase spadá pod rozsah první věty čl. 2 Protokolu č. 1, neboť právo přístupu na tyto instituce je nedílnou součástí práva obsaženého v tomto článku. Nejedná se o extenzivní výklad vytvářející nové závazky pro smluvní strany: tento výklad má oporu v samotném znění první věty čl. 2 Protokolu č. 1 vykládaného v jeho kontextu a v souladu s předmětem a účelem Úmluvy, právotvorné smlouvy (viz Golder proti Spojenému království, z 21. 2. 1975, § 36).

První věta čl. 2 Protokolu č. 1 je tudíž na tento případ aplikovatelná. Způsob, jakým je aplikována, se však bude evidentně odvíjet od zvláštních aspektů práva na vzdělání.

C. Meritum věci 1. Stanoviska stran a) Stěžovatelka

Stěžovatelka namítala, že zákaz nošení islámského šátku ze strany veřejné správy jednoznačně představoval zásah do jejího práva na vzdělání, na jehož základě dne 12. 3. 1998 nemohla složit zkoušku z onkologie, dne 20. 3. 1998 nebyla zapsána na studijním oddělení, dne 16. 4. 1998 jí byl znemožněn přístup na přednášku z neurologie a dne 10. 6. 1998 na písemnou zkoušku z veřejného zdraví. Stěžovatelka přiznává, že právo na vzdělání musí být regulováno státem. Kritéria použitá v této regulaci musí být podle ní totožná s těmi, jež jsou povolena podle čl. 8 až 11 Úmluvy. V této souvislosti poukazovala na absenci jakéhokoliv ustanovení v tureckém právním řádu, které by bránilo získání vysokoškolského vzdělání, a uvedla, že úřad prorektora nemá podle platných právních předpisů žádnou pravomoc nebo zmocnění zakázat studentům nosícím šátek přístup na univerzitu.

Stěžovatelka uvedla, že přes nošení šátku mohla být na univerzitu přijata a mohla pokračovat ve studiu bez incidentu po dobu čtyř a půl roku. Namítá tudíž, že v době jejího přijetí na univerzitu a v průběhu jejího studia neexistoval žádný vnitrostátní právní předpis, který by jí umožnil předvídat, že by jí mohl být znemožněn přístup do přednáškových sálů o několik let později.

Ačkoliv opakuje, že přijatá opatření byla v jejím případě nepřiměřená sledovanému cíli, stěžovatelka souhlasila, že je v zásadě ospravedlnitelné, že se vysokoškolské instituce snaží poskytovat vzdělání v klidném a bezpečném prostředí. Absence jakéhokoliv disciplinárního řízení proti její osobě ale ukázalo, že nošení islámského šátku v žádném případě neohrožuje veřejný pořádek ani neporušuje práva a svobody ostatních studentů. Dále ve svém vyjádření uvádí, že příslušné univerzitní orgány měly k dispozici dostatečné prostředky, jak zajistit zachování veřejného pořádku, například zahájení disciplinárního řízení nebo podání trestního oznámení v případě, že studentovo jednání bylo v rozporu s trestním zákonem.

Stěžovatelka namítala, že tím, že pokračování jejího studia bylo podmíněno odložením šátku, a že jí byl zakázán přístup na vzdělávací instituce v případě, že se odmítne této

podmínce podvolit, byla ve skutečnosti nezákonně narušena podstata jejího práva na vzdělání, které se tímto stalo neúčinným. Tento zásah byl znásoben skutečností, že je dospělým člověkem s plně rozvinutou osobností a sociálními a morálními hodnotami, který byl zbaven jakékoliv možnosti pokračovat v Turecku ve studiu v souladu se svou vírou.

Na základě výše zmíněných důvodů stěžovatelka namítala, že odpovědný stát překročil meze své volné úvahy, jakkoliv široké, a porušil její právo na vzdělání vykládané v souladu s čl. 8, 9 a 10 Úmluvy.

b) Vláda

S odkazem na judikaturu Soudu vláda namítala, že smluvní strany disponují v otázce regulace školství širokým prostorem pro vlastní uvážení.

Vláda dodala, že stěžovatelka byla přijata na fakultu medicíny Istanbulské univerzity po pěti letech studia na fakultě medicíny v Burse, kde nosívala šátek. Prorektor Istanbulské univerzity vydal směrnici, která zakazuje studentům nosit na univerzitě šátek. Zákaz měl oporu v rozhodnutích Ústavního soudu a Nejvyššího správního soudu. Jak naznačuje stížnost a žádost o postoupení velkému senátu, stěžovatelka se při přijetí na fakultu medicíny v Istanbulu nesetkala s žádným problémem, což dokazuje, že jí bylo v právu na přístup k vzdělávacím institucím dopřáno rovného zacházení. Pokud jde o zásah způsobený implementací směrnice z 23. 2. 1998, vláda se omezila na tvrzení, že podléhalo soudnímu přezkumu.

2. Posouzení soudem a) Obecné principy

Právo na vzdělání rozvedené v první větě čl. 2 Protokolu č. 1 sice zaručuje každému, kdo podléhá jurisdikci smluvních stran, „právo na přístup ke vzdělávacím institucím, které v daném čase existují“, ale takový přístup představuje pouze část práva na vzdělání. Aby takové právo „bylo účinné, je dále nutné, aby mj. jednotlivec, který je beneficiářem, měl možnost získat z obdrženého vzdělání užitek, což znamená, právo získat v souladu s platnými právními předpisy každého státu úřední uznání dokončeného studia, ať už v té či oné podobě“ („Belgická jazyková záležitost“, § 3 – 5; Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku, z 7. 12. 1976, § 52). Rovněž ve frázi „Nikomu nesmí být...“ je implicitně obsažena zásada rovného zacházení se všemi občany při výkonu jejich práva na vzdělání.

Základní právo jednotlivce na vzdělání je právem zaručeným studentům na státních i nezávislých školách bez rozdílu (Costello-Roberts proti Spojenému království, z 25. 3. 1993, § 27).

Přes jeho důležitost není ale toto právo absolutní a může podléhat omezením; ta jsou nepřímou povolená, neboť právo na přístup „již ze své povahy volá po regulaci ze strany státu“ („Belgická jazyková záležitost“, § 5; viz rovněž Golder, § 38; a Fayed proti Spojenému království, z 21. 9. 1994, § 65). Regulace školského systému se může nesporně lišit v místě a čase, mj. vzhledem k potřebám a prostředkům společnosti a vzhledem k odlišným aspektům různých stupňů vzdělání. Smluvní strany tudíž v této oblasti požívají určitý prostor pro volnou úvahu, ačkoliv konečné rozhodnutí z hlediska souladu s požadavky Úmluvy leží na Soudu samotném. Aby bylo zajištěno, že přijatá omezení nezredukuje příslušné právo do té míry, že naruší jeho podstatu a zbaví jej účinnosti, Soud se musí spokojit s tím, že jsou tato omezení pro dotčené osoby předvídatelná a sledují legitimní cíl. Na rozdíl od čl. 8 až 11 Úmluvy však Soud není vázán taxativním výčtem „legitimních cílů“ podle čl. 2 Protokolu č. 1 (viz Podkolzina proti Lotyšsku, § 36). Omezení budou navíc v souladu s čl. 2 Protokolu č. 1 pouze

tehdy, pokud je zde rozumný vztah přiměřenosti mezi přijatými opatřeními a sledovaným cílem.

Taková omezení nesmí být v rozporu s jinými právy zaručenými Úmluvou a jejími Protokoly (viz např. „Belgická jazyková záležitost“, § 5; Campbell a Cosans proti Spojenému království, § 41). Ustanovení Úmluvy a jejích Protokolů musí být vnímána jako celek. První věta čl. 2 musí být tedy pokud možno vykládána zejména ve světle čl. 8, 9 a 10 Úmluvy (Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen, § 52).

Právo na vzdělání v zásadě nevylučuje možnost uchýlit se za účelem zajištění dodržování vnitřních předpisů k disciplinárním opatřením, včetně přerušeni nebo vyloučení ze vzdělávací instituce. Ukládání disciplinárních trestů tvoří nedílnou součást procesu, kterým se školy snaží dosáhnout cíle, pro který byly vytvořeny, včetně rozvoje a formování charakteru a duševní síly svých žáků (viz např. Campbell a Cosans, § 33; viz také v souvislosti s vyloučením kadeta z vojenské akademie rozhodnutí ve věci Yanasik; a v souvislosti s vyloučením studenta pro zpronevěru rozhodnutí ve věci Sulak).

b) Aplikace výše uvedených principů na projednávaný případ

Analogicky s odůvodněním v otázce zásahu podle čl. 9 se Soud ztotožňuje se závěrem, že nařízení, na jejichž základě byl stěžovatelce znemožněn přístup na různé přednášky a zkoušky, představovala omezení jejího práva na vzdělání bez ohledu na skutečnost, že měla přístup na univerzitu a měla možnost v souladu s výsledky, kterých dosáhla při přijímacích zkouškách na univerzitu, studovat předmět podle svého uvážení. Rozbor případu s odkazem na právo na vzdělání ale nemůže být v tomto případě oddělen od závěru, ke kterému dospěl Soud v souvislosti s čl. 9, neboť okolnosti brané v úvahu u čl. 9 jsou jednoznačně aplikovatelné i na stížnost podle čl. 2 Protokolu č. 1; kritika předmětných nařízení u čl. 2 Protokolu č. 1 má totiž téměř shodnou podobu jako ta, jež byla učiněna v souvislosti s čl. 9.

V tomto ohledu již Soud konstatoval, že omezení bylo pro dotčené osoby předvídatelné a sledovalo legitimní cíl ochrany práv a svobod druhých a zachování veřejného pořádku. Jasným účelem tohoto omezení bylo zachování sekulárního charakteru vzdělávacích institucí.

Pokud jde o zásadu přiměřenosti, Soud konstatoval výše, že zde existoval rozumný vztah mezi použitými prostředky a sledovaným cílem. Při formulaci tohoto závěru Soud spoléhal na následující faktory, které lze jednoznačně použít i zde. Za prvé, projednávaná opatření evidentně nebránila studentům ve vykonávání svých povinností stanovených jejich náboženskou vírou. Za druhé, rozhodovací proces při aplikaci vnitřních předpisů splnil, pokud to jen bylo možné, požadavek vážení různých zájmů, které byly v sázce. Univerzitní orgány uvážlivě hledaly způsoby, jak by se mohly vyhnout odmítnutí vpustit dovnitř studenty nosící šátek, a zároveň dostát svému závazku chránit práva druhých a zájmy vzdělávacího systému. Za třetí, postup byl rovněž doplněn zárukami – pravidlo vyžadující soulad se zákonem a možnost soudního přezkumu – které byly pro ochranu zájmů studentů dostatečné.

Navíc si lze těžko představit, že stěžovatelka, studentka medicíny, nevěděla o vnitřních předpisech Istanbulské univerzity, které omezovaly místa, na nichž bylo možné nosit náboženský oděv, nebo že by nebyla dostatečně informována o jejich přijetí. Mohla tak rozumně předvídat, že se vystavuje riziku, že nebude vpuštěna na přednášky a zkoušky – jak se taky posléze stalo –, pokud bude nadále nosit islámský šátek i po 23. 2. 1998.

Projednávané omezení tudíž nenarušuje samotnou podstatu stěžovatelčina práva na vzdělání. Ve světle svých závěrů ohledně dalších článků, na které stěžovatelka spoléhala, Soud dále konstatuje, že omezení nebyla v rozporu s jinými právy zaručenými Úmluvou nebo jejími Protokoly.

K porušení první věty článku 2 Protokolu č. 1 tedy nedošlo.

K tvrzenému porušení čl. 8, 10 a 14 Úmluvy:

Soud neshledal žádné porušení čl. 8 a 10 Úmluvy, neboť argumenty předložené stěžovatelkou byly pouze reformulací její stížnosti podle čl. 9 Úmluvy a čl. 2 Protokolu č. 1, u nichž došel Soud k závěru, že k porušení Úmluvy nedošlo. Ohledně stížnosti podle čl. 14, ať už samostatně či ve spojení s čl. 9 či čl. 2 Protokolu č. 1, Soud mj. konstatuje, že stěžovatelka před velkým senátem neuvedla žádné bližší podrobnosti. Odůvodnění soudu, které vedlo Soud k závěru, že nebyl porušen čl. 9 ani čl. 2 Protokolu č. 1, se nesporně vztahuje i na stížnost podle čl. 14, ať už samostatně či ve spojení s výše uvedenými články.

K porušení čl. 8, 10 a 14 Úmluvy tedy nedošlo.

Výrok rozsudku

Soud rozhodl:

1. šestnácti hlasy proti jednomu, že čl. 9 Úmluvy nebyl porušen;
2. šestnácti hlasy proti jednomu, že čl. 2 Protokolu č. 1 Úmluvy nebyl porušen;
3. jednomyslně, že čl. 8 Úmluvy nebyl porušen;
4. jednomyslně, že čl. 10 Úmluvy nebyl porušen;
5. jednomyslně, že čl. 14 Úmluvy nebyl porušen.

K rozsudku bylo připojeno společně částečně souhlasné stanovisko soudce Rozakise a soudkyně Vajicové, a nesouhlasné stanovisko soudkyně Tulkensové.

1) Stížnost č. 44774/98. Originál rozsudku byl publikován v angličtině a francouzštině. Zpracování a překlad: David Kosář.

2) Dále také označováno jako „šátkové nařízení“ či jen „nařízení“.

3) Vyhlášena ve Sb. m. s. ve formě sdělení Ministerstva zahraničních věcí pod č. 60/2000.